

Velferd til salgs

Av Asbjørn Wahl, daglig leder i For velferdsstaten

1. Introduksjon

Vi lever i ei omfordelingstid. Den pågående globaliseringen av økonomien representerer en omfordeling av verdier som er uten sidestykke i verdenshistorien. Forskjellene øker på alle nivåer i verdenssamfunnet - mellom de fattige og de rike land, mellom de fattige og de rike i de rike land og mellom de fattige og de rike i de fattige land. I hele den industrialiserte, vestlige verden har økende lønnsforskjeller og voksende fattigdom vært et sentralt fellestrekk de siste par tiårene.

Nå er det ikke noe nytt at det foregår omfordeling i samfunnet. Hele vår historie er en kamp mellom ulike samfunnsgrupper om hvem som skal tilegne seg og kontrollere ressursene og verdiskapingen i samfunnet. Arbeiderbevegelsens prosjekt besto jo blant annet i å omfordele, og det lyktes den med i stor grad gjennom det meste av det århundret vi nettopp har lagt bak oss.

Det dramatisk nye er altså ikke at det skjer en omfordeling, men at fordelingspolitikken har gått i revers. Stadig større deler av samfunnets verdier overføres nå systematisk fra arbeid til kapital, fra offentlig til privat og fra de fattige til de rike. Igjen får vi altså bekreftet at velstanden til ulike grupper ikke henger sammen med hvor rikt et samfunn er, men av maktforholdene i dette samfunnet.

Det er ikke et tilfeldig tilbakeslag vi står overfor, men en fundamental endring av samfunnsutviklingen. Bak den massive maktforskyvningen vi har opplevd de siste par tiårene, finner vi sterke politiske og økonomiske drivkrefter. Det mange karakteriserer som globalisering, er ikke en nødvendig konsekvens av teknologiske og organisasjonsmessige endringer, men et resultat av strategiske og politiske beslutninger i multinasjonale selskaper, finansinstitusjoner og stater – samt i deres stadig økende antall internasjonale samarbeidsorganer.

Den pågående økonomiske globaliseringen er basert på politisk besluttet fri flyt av kapital, liberalisering og deregulering, og en stadig overføring av makt fra demokratisk valgte organer til markedets blinde lovmessighet. Denne utviklingen har gjennom de siste par tiårene gitt kapitalinteressene så vel på nasjonalt som på internasjonalt nivå en enorm maktposisjon. Det er altså en massiv internasjonal offensiv fra kapitalkreftenes side vi står overfor.

Gjennom markedsliberalismens gjennombrudd fra slutten av 1970-tallet klarte kapital- og høyrekreftene å tilkjempe seg et politisk og ideologisk hegemoni som de fortsatt holder. En delvis avpolitisert og ideologisk avvæpnet arbeiderbevegelse var ikke bare uforberedt på disse angrepene, men adopterte til en viss grad selv de nyliberalistiske ideene.

Det politiske hegemoni har kapitalkreftene brukt til å gjennomføre et raskt og systematisk dereguleringsprosjekt. Kapitalen opptrer dermed mer og mer aggressivt på et stadig friere verdensmarked. Gjennom politisk press, trusler om utflagging eller spekulative angrep på valutaer, sanksjonerer de langt på veg politikken og presser fram offentlige nedskjæringer og svekking av lov- og avtaleverk i arbeidslivet.

Angrepene på velferdsstaten er et ledd i den omfattende omfordelingspolitikken. I markedsliberalistenes ideologiske offensiv heter det at de økonomiske problemene skyldes at utjevningspolitikken er blitt drevet alt for langt, velferdsordningene har blitt altfor omfattende, skattebyrden for høy og offentlig sektor ineffektiv. På dette grunnlaget presser de fram endringer som gjør offentlig sektor – gjennom privatiseringsprosessen – til et ekspansjonsområde for mektige selskaper.

Dette, blir vi fortalt, er til fordel for oss alle. Det skaper sterkere økonomisk vekst, sørger for en mer effektiv utnyttelse av samfunnets ressurser og dermed mer velferd for befolkningen. Privat er effektivt, mens offentlig er ineffektivt, eller for å si det med lederskribenten i markedsliberalistenes husorgan her i landet, *Dagens Næringsliv* (7.8.2000); «begrunnelsen for privatisering er en total svikt i det offentlige tilbudet; det er dyrt, ineffektivt og dårlig.» Basta! Påstanden er hevet over dokumentasjonens krav, eller for å si det med den interdepartementale arbeidsgruppen som i august 2000 la fram rapporten *Bør offentlig sektor eksponeres for konkurranse?*; det «stemmer godt overens med økonomisk teori»!

Det er imidlertid ikke lenger noen automatisk sammenheng mellom økonomisk vekst og befolkningens velferd. Snarere tvert imot, tiltak som iverksettes for å øke den økonomiske veksten oppleves negativt av store grupper i samfunnet. Dette skjer både gjennom at resultatene av den økonomiske veksten i økende grad konsentreres hos dem som har mest fra før, og gjennom en brutalisering av arbeidslivet som støter stadig flere ut av arbeidslivet – over i et liv basert på umyndiggjøring, stigmatisering, sosialstønader og uføretrygd.

Store deler av arbeiderbevegelsens politikere har i denne situasjonen frikoplet seg fra vanlige folks hverdagsproblemer og interesser i samfunnet og utviklet politikerrollen til en egen profesjon og karriereveg – en politisk elite som har mer til felles med samfunnets øvrige eliter enn med de velgerne de var ment å representere. En tilsynelatende avpolitisert økonomisme, med vekt på inflasjonsbekjempelse, budsjettbalanse og tillit i finansmarkedene (les: spekulantene), har blitt deres felles politiske plattform.

2. Velferdsstatens grunnlag

Skal vi kunne forstå angrepene på velferdsstaten i dag, er det nødvendig å starte med et lite historisk tilbakeblikk, om ikke for annet, så i alle fall for å bestemme nærmere hva velferdsstaten er. Hvordan har den vokst fram, hvordan har den fått sin særegne form og sitt innhold i vårt samfunn, og hvilke historiske drivkrefter har bidratt til dens framvekst? Dette kan i denne sammenhengen kun bli skissemessig, men likevel nødvendig for å kunne analysere dagens utfordringer, trusler og muligheter.

Historisk bakgrunn

I historisk sammenheng er så vel fagbevegelsen som velferdsstaten relativt nye fenomen. De sprang begge ut av industrikapitalismens utvikling – med lønnsarbeidet som den dominerende form for produktiv virksomhet. Med den kapitalistiske produksjonsmåte ble arbeiderne atskilt fra sine produksjonsmidler. Mens håndverkeren selv hadde eid sine arbeidsredskaper, og selv rådet over produktet av sitt arbeid, førte industrikapitalismen til at arbeidsredskapene, produksjonsmidlene, ble overtatt av fabrikkieren, kapitaleieren, mens arbeiderne ble redusert til arbeidskraft som kunne selges på et marked. Produktet av arbeidet tilfalt kapitaleieren, mens arbeiderne mottok lønn for sin arbeidskraft, som altså hadde blitt en vare på et arbeidsmarked.

Arbeiderne svarte på dette på to måter, gjennom å organisere seg for å svekke, eller oppheve, konkurransen på arbeidsmarkedet, samt gjennom å etablere kollektive forsikringsordninger som gjorde at man ble sikret økonomisk når man ikke kunne delta i lønnsarbeid – ved sykdom, ulykker og alderdom. Begge representerte tiltak for å redusere virkningen av arbeidskraftens varekarakter – arbeideren har behov for å være helt menneske, mens den kapitalistiske produksjonsmåten kun verdsetter ham/henne som arbeidskraft. Velferdsordningene var med andre ord et svar på den sosiale utrygghet og den menneskelige nedvurdering som fulgte med framveksten av lønnsarbeid i et arbeidsmarked.

Slik vokste velferdsordninger fram i hele den vestlige, industrialiserte verden, om enn i flere forskjellige former. Det er viktig å se nærmere på hva som er særegent med den norske

(eller nordiske) velferdsstaten, samt hvordan fag- og arbeiderbevegelsen bidro til å forme denne spesielle velferdsmodellen? Hvilke krefter og aktører nasjonalt og internasjonalt har påvirket den type velferdskapitalisme vi kjenner i vårt land? Ved inngangen til et nytt århundre kan det være interessant å vurdere disse spørsmålene med nye øyne.

Grovt sett kan vi si at velferdssystemene i den industrialiserte verden har utviklet seg etter tre ulike modeller, en markedsmodell (som i USA), en yrkesbasert modell (som i Tyskland) og en universell heloffentlig modell («den nordiske modell»). På mange måter kan vi si at det var den innflytelse fag- og arbeiderbevegelsen klarte å tilkjempe seg i samfunnet som avgjorde hvilket nivå velferdsordningene utviklet seg til.

Også i vårt land var de første velferdsordninger av den markedsliberalistiske typen, der ytelser kun skulle målrettes til de «verdige trengende» gjennom behovsprøving. Det lå sterke patriarkalske holdninger bak disse støtteordningene, der offentlig minimumsordninger utviklet seg parallelt med privat veldedighet. Man skulle stå med lua i handa. Det var samfunnets eliter og overklasse som gjennom straff og belønning skulle oppdra de nedre samfunnssjikt.

Med fag- og arbeiderbevegelsens økende styrke og selvbevissthet i samfunnet trengte de solidariske og menneskerettighetsbaserte holdningene etter hvert sterkere og sterkere gjennom. Den ydmykende behovsprøvingen ble etter hvert avskaffet til fordel for like rettigheter for alle. Dermed endret velferdspolitikken langsomt karakter, og særlig i tiårene etter siste verdenskrig ble den sosialpolitiske universalisme lagt til grunn for velferdsstatens utvikling: Alle innbyggere skulle, i kraft av medborgerskapet, automatisk omfattes av de offentlige velferdsytelser, og de skulle være rettighetsbaserte.

Slik ble ikke bare trygdeordninger, men også produksjonen av velferdstjenester, bygget ut som heloffentlige tilbud. Trygdeordningene, som for eksempel Folketrygden og Sykelønnsordningen, skulle i tillegg være av et slikt omfang at levestandarden kunne opprettholdes, og behovet for privat inntektsforsikring overflødiggjøres. Fri med lønn for å ta seg av omsorgsarbeid er også en viktig del av denne modellen.

Ved siden av å gi et av verdens beste sosiale sikkerhetsnett, innenfor en ellers ustabil kapitalistisk markedsmodell, har den nordiske, universelle velferdsstaten bidratt til en omfattende omfordeling av verdiene i samfunnet. I siste halvdel av forrige århundre bidro den særlig på to områder avgjørende til samfunnsutviklingen. For det første ved å sosialisere store deler av omsorgsarbeidet. Mye av omsorgen for barn, eldre og syke, som kvinner tidligere hadde utført som gratisarbeid i hjemmet, ble overtatt av samfunnet og omgjort til lønna arbeid. Denne utviklingen bidro både til å avlaste kvinnene i hjemmet og til å øke behovet for arbeidskraft dramatisk, noe som i sin tur muliggjorde kvinnes inntog i det lønna arbeidslivet i masseomfang. Velferdspolitikken og offentlig sektors vekst bidro altså fundamentalt til kvinnes frigjøring fra sin økonomiske avhengighet av mannen.

For det andre ble viktige deler av tjenesteproduksjonen løftet ut av markedet og underlagt politisk styring, noe som bidro til å tøyne markedskreftenes innflytelse i samfunnet til fordel for demokratiske beslutninger i folkevalgte organer. Det dempet konkurransepresset i økonomien og virket som et korrektiv på lønns- og arbeidsforholdene også i det private næringsliv. At over halvparten av økonomien i samfunnet etter hvert ble tatt ut av markedet og underlagt politisk styring (offentlig sektor utgjorde på det høyeste over 50 prosent av brutto nasjonalprodukt), samtidig som det også var omfattende styring og regulering av den private delen av økonomien, styrket demokratiet betraktelig og dempet presset på arbeidstakerne. Den maktforskyvningen i samfunnet som dette representerte, utgjorde både en forutsetning for, og en nødvendig bestanddel av, velferdsøkonomien.

Sosialliberalismen

Selv om det var fag- og arbeiderbevegelsens sterke posisjon i samfunnet som bidro til at velferdsordningene ble utviklet i retning av universelle og heloffentlige ytelser, ble imidlertid selve ideen om et statlig sosialt ansvar politisk først utviklet av borgerlige krefter, som et svar på arbeiderbevegelsens framvekst. I Tyskland, som i internasjonal sammenheng var tidligst ute med velferdsordninger i offentlig regi, var det eksempelvis *jernkansleren* Bismarck som sto i spissen for disse ordningene. Dette sprang ut av to forhold. For det første at et brutalt arbeidsmiljø under de nye kapitalistiske produksjonsforholdene tærte voldsomt på arbeidernes helse og velferd. På flere områder var de faktisk i ferd med å bli desimert gjennom en systematisk nedbryting av deres helse, noe som truet tilførselen av arbeidskraft til de mange nye gruver og fabrikker. Dermed måtte faktisk staten gripe inn med tiltak for i det hele tatt å sikre den såkalte reproduksjonen av arbeidskraft, altså at man hadde tilstrekkelig med arbeidskraft også i framtida.

For det andre førte arbeidernes begynnende organisering til frykt for motstand og opprør, noe som de herskende klasser ønsket å dempe gjennom offentlige verne- og velferdstiltak. Slik tok de første lover om arbeidervern og sosiale minimumsordninger form og ble utviklet til den første sosialstatstenkingen. Her i landet var det partiet Venstre, sosialliberalismens fanebærer, som fra slutten av forrige århundre ledet en aktiv reformperiode i vår historie. Ved siden av ny arbeidslovgivning ble det også innført obligatoriske yrkes- og arbeidsplassbaserte forsikringsordninger etter tysk modell.

Denne reformperioden ebbet imidlertid ut tidlig i det forrige århundret. Den kulminerte med kampen for 8-timers dagen, som ble kronet med seier etter første verdenskrig (1918-20), i kjølvannet av den russiske revolusjonen, da kapitaleierne måtte gi konsesjoner til en sterk og radikaliseret arbeiderbevegelse. Gjennom den økonomiske kriseutviklingen fra omkring 1920 til midten av 1930-årene sto velferdsutviklingen på stedet hvil. Først da Arbeiderpartiet i kriseforlik med daværende Bondepartiet i 1935 overtok regjeringsmakten, tok byggingen av det vi i dag kjenner som den norske velferdsstaten til.

Samme år skjedde imidlertid en annen avgjørende begivenhet i norsk arbeidsliv, som har fått mindre oppmerksomhet, men som kanskje har hatt vel så stor betydning, nemlig inngåelsen av Hovedavtalen, *arbeidslivets grunnlov*, mellom LO og Norsk Arbeidsgiverforening (NAF). Det var denne som symboliserte det store klassekompromisset mellom arbeid og kapital i vårt samfunn.

Selv om mye av den politiske retorikken gjennom hele velferdsstats-perioden har dreid seg om *den sosialistiske* mot *den borgerlige* blokk, var det likevel ikke et sosialistisk byggverk fag- og arbeiderbevegelsen satte i gang ved erobringen av regjeringsmakten. Mens sosialisme innebærer opphevelse av lønnsarbeidet gjennom avskaffelse av den private eiendomsretten til produksjonsmidlene, så har arbeiderbevegelsens dominerende prosjekt her i landet i all hovedsak bestått i å reformere kapitalismen. Slik vokste velferdsstaten fram, og slik har arbeiderbevegelsens historiske rolle faktisk vært å virkeliggjøre sosialliberalismens prosjekt – sosialstaten som ble videreutviklet til velferdsstat – heller enn å kjempe for en sosialistisk samfunnsorden. Så lenge kapitalismen blomstret og arbeidstakerne fikk sin del av verdiskapningen, fikk ikke sosialismen noen avgjørende oppslutning i de brede masser.

Klassekompromisset

Mens den første tredjedelen av 1900-tallet var preget av til dels sterk polarisering og konfrontasjon mellom fagbevegelsen og arbeidsgiverne, innevarslet begivenhetene i 1935 en ny situasjon. Det vidtgående kompromisset mellom arbeid og kapital skulle vise seg å bli grunnleggende for samfunnsutviklingen. Krigserfaringene bidro til å styrke denne utviklingen i etterkrigstida. Det var på basis av dette klassekompromisset at de viktigste ordninger og institusjoner i dagens velferdsstat ble etablert i løpet av vel tre tiår etter den andre verdenskrigs avslutning.

Kompromisset hvilte på en sterk fag- og arbeiderbevegelse på den ene siden, og en kapitalisme i stabil og sterk økonomisk vekst på den andre siden. Den jevne velstandsutviklingen og de viktige velferdsreformer som veksten i økonomien ga rom for, var forutsetningene for at de fagorganiserte skulle gi sin tilslutning til kompromisset. Gjennom etterkrigsårene ble dette strukturelt befestet gjennom en rekke lover, avtaler og reformer, som sikret den jevne kvinne og mann en rekke rettigheter og sosiale sikkerhetsnett.

LOs bidrag i kompromisset var å akseptere den kapitalistiske organisering av økonomien, den private eiendomsretten til produksjonsmidlene og arbeidsgivernes styringsrett. Samtidig sørget LO for, med hard hånd, å opprettholde arbeidsfred og en sterkt sentralisert kontroll med og tilbakeholdenhet i lønnskampen. Forenklet sagt var velferdsstaten og velstandsutviklingen det fagbevegelsen fikk igjen for å oppgi sitt sosialistiske prosjekt, ettersom klassekompromisset jo var solid etablert innenfor rammen av en, riktignok nasjonalt regulert, kapitalistisk økonomi.

En viktig del av det historiske kompromisset mellom arbeid og kapital var at det ble etablert en sterkere arbeidsdeling innen arbeiderbevegelsen. Betingelsene for kjøp og salg av arbeidskraft skulle reguleres forhandlingsveien av fagbevegelsen, mens den sosiale sikkerheten og tryggheten når man ikke kunne forsørge seg ved arbeid, skulle partiet ta seg av gjennom lovgivning. Det ga grunnlag for en mer snever økonomistisk utvikling i fagbevegelsen, noe den gjennom de siste årene har blitt svekket av etter hvert som partiet har gått politisk til høyre.

Klassekompromisset var imidlertid en skjør konstruksjon. Ettersom fagbevegelsens styrkeposisjoner i kompromisset delvis hvilte på den kapitalistiske økonomiens sterke vekst og stabilitet, ble disse posisjonene raskt undergravet når systemet kom i krise. Det er nettopp det som har skjedd de siste par tiårene. De økonomiske krisetendensene siden begynnelsen av 1970-tallet resulterte i skjerpet kamp om markedene. Markedsliberalismen slo gjennom på det politiske plan, og kapitalkreftene gikk på offensiven for å redusere kostnadene i produksjonen – gjennom å svekke fagbevegelsens rettigheter, holde lønnsutviklingen nede og redusere de offentlige utgiftene – det vil si velferdsstatens økonomi. Konsensus-modellen er dermed i ferd med å bryte sammen. De historiske og økonomiske betingelsene for klassekompromisset er ikke lenger til stede, selv om den særnorske konjunktoren basert på store oljeinntekter bidrar til å dempe presset noe på så vel velferdsstaten som på arbeidstakerne direkte.

Systemkonkurransen

I den internasjonale debatten om velferdsstaten er også et annet interessant forhold blitt fokusert de siste årene. Særlig er det den kjente britiske historikeren Eric Hobsbawm, som i sin anerkjente bok *Ekstremismens tidsalder*, trekker fram eksistensen av et annet system i øst, Sovjetunionen, som en vesentlig forutsetning for utviklingen av velferdsstater i vest. (Våren 1998 var dette tema for en omfattende debatt i Aftenposten, med Kjartan Fløgstad og Ottar Brox på Hobsbawms side og Rune Slagstad m.fl. som opponenter.)

Analysen baserer seg på at en sterk, velorganisert og radikaliseret arbeidsklasse i store deler av Vest-Europa hadde sterk sympati for sosialisme og kommunisme, og at en rå og umenneskelig kapitalisme kunne styrke denne tendensen. Kapitaleierne i Vest-Europa fryktet en mulig konfrontasjon om samfunnsmakta, og dersom det kom til en slik konfrontasjon, fryktet de at Sovjet ville komme arbeiderne i vest til unnsetning. Dette gjorde dem mer ettergivende i forhold til å akseptere omfattende velferdsordninger, samtidig som sosialdemokratiet ble sett på som det viktigste bolverk mot Sovjet og kommunismen. Utviklingen av en *velferds kapitalisme* skulle bidra til å dempe radikalismen i arbeiderorganisasjonene i vest, samtidig som det skulle bidra til å styrke sosialdemokratiets posisjon i arbeiderbevegelsen.

Frykten for en konfrontasjon om samfunnsmakta var med andre ord en vesentlig forutsetning for at kapitalkreftene overhodet aksepterte et samfunnsmessig kompromiss med arbeiderbevegelsen. Paradoksalt nok bidro med andre ord en mislykket økonomisk og politisk modell i øst til å menneskeliggjøre kapitalismen i vest. I dette ligger det selvfølgelig sterke begrensinger i velferdskapitalismen som fenomen.

Med sammenbruddet i Sovjetunionen og Øst-Europa omkring 1990 forsvant den eneste alternative samfunnsmodellen til kapitalismen, som dermed hadde seiret på alle fronter og ikke lenger trengte kompromisset med arbeiderklassen. Kapitalen kunne uhemmet forfølge sine økonomiske og politiske interesser. Dermed rystes i dag klassekompromisset fra 1930-årene og konsensuspolitikken fra etterkrigstida i sine grunnvoller i hele Vest-Europa. Klassekompromissets viktigste resultat, velferdsstaten, settes under et økende press, eller for å si det med den konservative tyske avisen *Frankfurter Allgemeine Zeitung*: «Velferdsstaten har blitt et framtidsbedrag, større sosiale forskjeller er uunngåelig.» (30.4.96.)

Kort kan vi si at velferdsstatens utvikling har hvilt på tre hovedpilarer; den borgerlige sosialstatstenkingen, fag- og arbeiderbevegelsens kamp (uttrykt gjennom klassekompromisset og den fulle sysselsetting) og eksistensen av et konkurrerende system gjennom Sovjet-systemet. Velferdspolitikken er med andre ord direkte knyttet til maktforholdene i samfunnet – i siste instans bestemt av styrkeforholdet mellom arbeid og kapital. Hva skjer da med velferdsstaten under den omfattende maktforskyvningen som for tida foregår i kjølvannet av kapitalens globale offensiv?

3. En ny økonomisk verdensorden

Det er viktig å ha med seg dette historiske utgangspunktet når vi nå skal se på dagens økonomiske utvikling og hvordan offentlig sektor og velferdsstaten settes under økende politisk og økonomisk press. På flere områder er utviklingen satt i revers som resultat av de to siste tiårs grunnleggende omlegging av verdensøkonomien, det mange på en upresis måte kaller globalisering.

Det er ikke mulig å gå i detalj om denne utviklingen her. Den såkalte globaliseringen dreier seg imidlertid mer om makt enn om geografi. Kapitalens offensiv fra omkring 1980 var selvfølgelig ikke et nødvendig resultat av en teknologisk utvikling, som noen vil ha det til. Det lå massivt og systematisk politisk og ideologisk arbeid bak. De økonomiske teoriene ble utviklet av de såkalte Chicago-økonomene med Friedrich von Hayek og Milton Friedman i spissen.

Deres ekstreme markedsliberalisme og såkalte tilbudsside-økonomi ble så grunnlaget for en rekke *think-tanks* – eller tanke-smier – i de vestlige landene: I Frankrike Club de l'Horloge og GRECE; i Storbritannia Centre for Policy Studies og Adam Smith Institute (tilbakevending til denne 1700-tallsøkonomens teorier, 100 år før Marx, er det som nå paradoksalt nok blir kalt *modernisering*); i USA Heritage og Cato. Private økonomiske interesser, i særdeleshet multinasjonale selskaper, sto i kø for å finansiere virksomhetene.

Mens ideologene nå forteller oss at demokrati og frie markeder er gjensidig avhengig av hverandre, fikk Chicago-økonomene sin første jobb – ikke i et demokratisk land – men i Chile, straks etter at CIA i 1973 hadde hjulpet Augusto Pinochet til makta i et kupp mot sosialisten Salvador Allende. Der var den systematiske undertrykkelsen av fag- og arbeiderbevegelsen så omfattende at omdanningen av samfunnet etter kapitalens interesser kunne starte uten alt for stor motstand. Dermed ble Chile omgjort til Chicago-økonomenes forsøkslaboratorium – med massive dereguleringer og privatiseringer (*Martin 1993*).

Det gikk usedvanlig dårlig, og store deler av de privatiserte virksomhetene måtte renasjonaliseres. Der teoriene butrer mot virkeligheten, er det imidlertid i markedsliberalistenes verden virkeligheten som er feil, så det ble nye runder med

privatisering. Privatiseringens velsignelser «stemmer godt overens med økonomisk teori», for igjen å sitere våre hjemlige, politiserte byråkrater.

Det viktigste, politisk besluttede, enkelttiltaket for å fremme kapitalens globale ekspansjon, er avviklingen av kapitalkontrollen. Omstendighetene omkring denne dramatiske endringen i den økonomiske politikken er illustrerende både for fag- og arbeiderbevegelsens avideologisering og avradikalisering, og for det politiske klimaskiftet som foregikk. Kapitalkontrollen ble først avskaffet i USA i 1974. Storbritannia fulgte etter i 1979, og på 1980-tallet fulgte så Japan og resten av EU samme spor – valutareguleringene ble avskaffet og kapitalen fikk fritt spillerom. I Norge fjernet Syse-regjeringen de siste rester av kapitalkontroll i juli 1990, forøvrig uten motstand fra opposisjonen. Det er denne ubegrensede rett til å bevege seg over alle grenser som gir kapitalen en så enorm maktposisjon.

Det er altså ikke *globalisering* som sådan som er problemet, men den særegne formen for globalisering som i dag foregår fullstendig på premissene til finanskapitalen og de multinasjonale konsernene. Disse utgjør de to viktigste pilarene i den nye økonomiske verdensorden. I kjølvannet av kapitalens globale offensiv foregår det så en massiv privatisering av vår felleseiendom – altså offentlig virksomhet, som i økende grad overføres til private kapitaleiere. Det er denne markedsliberalistiske politikken som har fått navnet *Washington consensus*.

Privatiseringsbølgen

I følge OECD ble verdier for mer enn 150 milliarder dollar overført fra offentlig til privat i 1997 – en økning på ca. 50 prosent fra året før. I 1998 ble det satt ytterligere ny rekord. Denne formidable overføring av verdier til private kapitaleiere øker for tida så sterkt fordi en rekke store industriland nå selger ut sin infrastruktur – som vann-, elektrisitet- og gassforsyning, post, telekommunikasjon og jernbane.

USA og Storbritannia gikk i spissen – gjennom selv å privatisere og deregulere, men ikke minst gjennom politisk og økonomisk utpressing overfor utviklingslandene. Det internasjonale pengefond (IMF) og Verdensbanken ble tatt i bruk som effektive instrumenter i denne utviklingen.

U-landenes gjeldskrise på 1980-tallet, som de vestlige bankene hadde bidratt effektivt til, ble en gylden anledning til å påtvinge disse landene en nasjonaløkonomisk ødeleggende og sosialt destruktiv politikk. Land med stor gjeldsbyrde hadde ikke mye valg når Verdensbanken og IMF *tilbød* sine planer for *strukturtilpasning*, bestående av deregulering, privatisering, avskaffing av valuta- og kapitalkontroll, satsing på eksportmarkedene, sosiale nedskjæringer og full åpning for internasjonale vare- og kapitalstrømmer.

De såkalte strukturtilpasningsprogrammene (*Structural Adjustment Programmes - SAP*) bidro til en systematisk omfordeling av offentlige utgifter fra helse og utdanning til subsidier for eksportindustrien – ofte eid av multinasjonale selskaper – og til å betjene gjeld. Gjeldsbetjeningen ble en melkeku for vestlige finansinstitusjoner. Realrenten var fire ganger høyere for fattige land enn for rike. Utviklingsland betale en effektiv rente på 17 prosent årlig på sin kommersielle utenlandsgjeld på 1980-tallet, mens rike land bare betalte 4 prosent, ifølge FNs Human Development Report 1992. Offentlige helsebudsjetter ble halvert i Afrika sør for Sahara og i mange latinamerikanske land i løpet av 1980-tallet. Multinasjonale selskaper og lokale eliter er de som har tjent mest på dette. 20-30 prosent av alle utenlandsinvesteringer i den tredje verden gikk med til å kjøpe opp privatisert infrastruktur på 1990-tallet.

Et annet instrument som er mindre kjent, men ikke mindre viktig, i dette markedsliberalistiske prosjektet, er USAID, det amerikanske NORAD. Under Ronald Reagans presidentperiode utviklet det seg til en spydspiss for deregulering og dominans for USA og dets multinasjonale selskaper i den tredje verden.

I 1986 sendte USAID eksempelvis ut et brev til 36 av sine kontorer i utviklingslandene om at de fra da av måtte sørge for minst «to privatiseringer pr. år» i sine vertsländer. Et av virkemidlene de benyttet seg av var å finansiere arbeidsgiverorganisasjoner som kunne drive heftig påvirkningsarbeid mot regjeringene for å presse fram deregulering og privatisering. Demokrati og frie markeder går, som vi husker, hånd i hånd! (En omfattende beskrivelse og dokumentasjon av ovenstående finnes i *Martin 1993*.)

Etter murens fall i 1989 ble Øst-Europa hovedmålet for IMF, Verdensbanken, USAID, vestlige *think-tanks* og Chicago-økonomene. Russlands 180 millioner innbyggere ble gjort til forsøkslaboratorium for sjokkterapien til Harvard-økonomen Jeffrey Sachs, og har uleilighetsvis ført til mafiakapitalisme samt en dramatisk nedgang i levestandard så vel som i levealder.

Bruken av utviklingshjelp til å fremme og presse fram privatisering i utviklingslandene har, etter hvert som *Washington consensus* har blitt adoptert i det ene rike landet etter det andre, blitt et gjennomgående fenomen – og Norge utgjør ikke noe unntak. Snarere tvert imot, gjennom Verdens handelsorganisasjon (WTO) og i nært samarbeid med Verdensbanken og Det internasjonale pengefond har Norge opptrådt, og opptre fortsatt, som en lojal og aktiv medspiller. Gjennom GATS-forhandlingene (se nedenfor) fremmer Norge offensive krav for å få andre land, ikke minst utviklingsland, til å avregulere sine tjenestesektorer og åpne dem for internasjonal konkurranse og multinasjonale selskaper.

Siste «avsløring» er det såkalte *Norwegian Trust Fund for Private Sector and Infrastructure (PSIRU, 2004)*. Dette Verdensbank-fondet er i sin helhet finansiert av den norske regjeringen og brukes til å fremme private interesser i samfunnets grunnleggende infrastruktur i utviklingslandene. Disse tiltakene følges gjerne av en mild og utviklingsvennlig retorikk, uten at det får videre konsekvenser for det nyliberalistiske innholdet i denne politikken.

I den rike del av verden er det i dag særlig EU-landene som er i ferd med å selge ut sin offentlige infrastruktur. De har nå kommet til det vi kan kalle for den tredje fase i privatiseringspolitikken. Den første fasen dreide seg om å deregulere markedene (som mest systematisk skjedde gjennom etableringen av *det indre marked*), noe også Norge har vært med på. Den andre fasen går ut på å omgjøre de offentlige virksomhetene til aksjeselskaper, mens den tredje fasen inntreer når aksjene i disse selskapene selges ut til private.

Til sammen fører dette til en omfattende omfordeling av samfunnets ressurser – fra offentlig til privat – med de konsekvenser det har for makt, fordeling og sosial utvikling. Ekspansjon inn i offentlig sektor gjennom privatiseringsprosessen har blitt en stadig viktigere metode for multinasjonale selskaper til å erobre nye markeder. Noen av de mest ekspansive har spesialisert seg på å vokse nettopp gjennom å overta offentlig virksomhet.

Privat monopolisering

Hittil har vi kunnet følge denne prosessen i flere av våre naboländer. Nå er de multinasjonale selskapene for full fart også inn i vårt land. Ikke minst gjelder dette innen områder hvor anbud og privatisering er i ferd med å legge markedet åpent for de multinasjonale spillerne.

Det danske ISS er det vi kjenner best på dette feltet. For et par år siden ga det oss anskuelsesundervisning i det private renholdets velsignelser. Ved Ullevål sykehus gjorde selskapet så dårlig jobb at det ble løst fra kontrakten og kastet ut. Samme vegen gikk det ved 70 Oslo-skoler. I Bergen og i Bærum har lignende skjedd. Årsaken er selvfølgelig ikke at private arbeidstakere gjør noen dårligere jobb enn offentlige, men at private selskaper har en tendens til å pålegge sine ansatte å gjøre rent flere kvadratmeter på kortere tid. Hovedmålet med et privat selskap er tross alt å skaffe høyest mulig avkastning på investert kapital.

ISS dominerer nå fullstendig markedet for renhold her i landet. Det hjalp selvfølgelig at de for noen år siden overtok renholdsdivisjonen til konkurrenten Eurest, et datterselskap til

britiske Compass Group, som heller ville sikte seg helt og fullt seg inn mot omsorgssektoren i Norge. Det gjør for øvrig også et knippe andre multinasjonale selskaper etter hvert som norske kommuner signaliserer at de ønsker å legge ut en økende del av omsorgssektoren på anbud.

En av strategiene til de multinasjonale gigantene er å legge inn tapsbud for å presse ut konkurrentene med sikte på at det vil betale seg i det lange løp når monopolsituasjonen gjør det mulig å ta ut ekstraprofit. På mange områder foregår det en stilltiende fordeling av markedene mellom slike multinasjonale konserner. Resultatet av anbudssystemet på sikt er med andre ord ikke økt konkurranse, men økt monopolisering.

Det bildet som søkes skapt av enkelte norske anbuds-tilhengere, at det gir oppdrag for et lokalt privat næringsliv, men under betryggende folkevalgt styring, har altså ingen rot i den virkelige verden. Her viser erfaringene at små, lokale firmaer i beste fall spiller en rolle i en innledningsfase på enkelte områder, men at omfattende nasjonale og internasjonale konserner etter kort tid skaffer seg full kontroll over markedene.

I Storbritannia viste en undersøkelse i 1994 at fem selskaper kontrollerte 60 prosent av alle anbudskontraktene innen renovasjon. Det tilsvarende tall innen hjemmehjelpsområdet var 65 prosent. Å tro at «dette vil ikke skje her i landet» er en illusjonspolitikk som mangler grunnlag i virkeligheten. Da anbud ble innført i kollektivtrafikken i Sverige, tok det 6-7 år å omstrukturere bransjen fra en skog av små, lokale selskaper (250-300) til dagens situasjon med tre dominerende konserner, som kontrollerer over 3/4 av markedet. To av selskapene, Swebus og Linjebuss (nå Connex), ble raskt overtatt av multinasjonale selskaper.

Når et av disse selskapene, nåværende Connex, vinner anbud i kollektivtrafikken i Vestfold og Akershus og kjøper opp Stavanger og Omland Trafikkselskap, når britiske Onyx kjøper Norsk Gjenvinning og når danske Krüger er inne og lukter på norske vannverk – ja, så framgår det ikke uten videre at alle disse er datterselskaper av ett og samme multinasjonale selskap. Slik er det imidlertid. Bak alle disse selskapene står den franske giganten Veolia (tidligere Vivendi, eller også Compagnie Generale des Eaux).

Veolia/Vivendi er Frankrikes største private arbeidsgiver og har spesialisert seg på å overta offentlige tjenester på alle områder og i alle verdensdeler. Det bygger karteller og utvikler samarbeidsavtaler for å hindre og redusere konkurranse verden over. Det er en gigant innen energi og vannforsyning (eaux er det franske ordet for vann), der det driver omfattende virksomhet i Europa, Sør- og Nord-Amerika og Australia. Sammen med et annet fransk selskap, Suez Lyonnaise des Eaux, kontrollerer dette selskapet hele 80 prosent av all privatisert vannforsyning i denne verden!

Fra ikke å eie en eneste buss for vel et tiår siden, har Veolia (gjennom Connex), og dets morselskap Vivendi Universal (som riktig nok har solgt seg ned de siste årene), slått seg opp til å bli Europas største private busselskap og driver ellers stort innen jernbanedrift, vannforsyning, renovasjon, energi, finansielle tjenester, mobiltelefoner, reklame og catering, fjernsyn og kabel-tv, bare for å nevne noe. Veolia har over 310 tusen ansatte i nær 80 land og en omsetning verden over på 180 milliarder kroner (2003)! Gjennom et par tiår opplevde Vivendi/Veolia en eventyrlig vekst, inntil dets aggressive og risikofylte oppkjøpspolitikk innen media og PR førte selskapet nær kanten av stupet for et par år siden.

Snusk og korrupsjon

En annen svært bekymringsfull side ved anbudssystemet og de multinasjonale selskapenes rolle er den økende korrupsjonen som har fulgt i kjølvannet av den. En britisk utredningsgruppe (*Public Services Privatisation Research Unit – nå Public Services International Research Unit*) ga i 1996 ut en rapport som dokumenterte at korrupsjon og ulovlig prissamarbeid gikk hånd i hånd med de multinasjonale selskapenes inntrenging på område etter område og i land etter land. Det britiske konkurransetilsynet (*The Office of Fair*

Trading) konstaterte at en av metodene for å unndra seg konkurranse er gjennom «en avtale mellom visse private selskaper der kun et av dem legger inn et reelt bud på hvert område med den konsekvens at de faktisk kan fordele kontraktene mellom seg».

Følgende er et par av de eksemplene som nevnes i rapporten, knyttet nettopp til det tidligere nevnte franske Generale des Eaux/Veolia, som nå har fått et godt fotfeste også i Norge: I Var i Sør-Frankrike var tre renovasjonskontrakter ute på anbud i 1995. Fem selskaper ga bud, og kontraktene ble fordelt. Senere ble det avdekket at tre av selskapene var 100% eid av Generale des Eaux, det fjerde selskapet var 50% eid av det samme konsernet og i det femte hadde det 34% eierandel. Selskapene hadde selvfølgelig samarbeidet om budene og prisfastsettelsen.

Det britiske datterselskapet Onyx, som altså eier Norsk Gjenvinning, driver innen renovasjon og har blant annet kontrakter i en rekke kommuner i Sør-England. Det har flere ganger vært i myndighetens søkelys. Selskapet har ellers jevnt og trutt gått med underskudd, over 120 millioner kroner bare i løpet av de tre årene 1992-95. Et dokumentarprogram BBC sendte vinteren 1995 påviste at dette og andre selskaper drev med underbud i den hensikt å prise ut kommunenes egen virksomhet samt å skaffe seg kontroll på lang sikt. Morselskapet betalte hvert år det mellomliggende. Uten det hadde Onyx for lengst vært konkurs.

Innen offentlig virksomhet blir dette som kjent kalt krysssubsidiert, og er strengt «forbudt». Innen privat sektor foregår det i masseomfang, med de multinasjonale konsernene i spissen. Få andre selskaper har finansiell styrke til å drive på en slik måte. Det er en lov for Tor, en annen for Loke, i dette systemet – mens offentlig sektor og små, lokale selskaper blir taperne. Da CGE fant ut at et britisk firma likevel vant flere kontrakter på renovasjon enn de selv, kjøpte de ganske enkelt opp den brysomme konkurrenten, UK Waste Control.

Det er altså ikke riktig, som en del av de *moderne* også innen arbeiderbevegelsen påstår, at det ikke spiller noen rolle om det er offentlige eller private som utfører tjenestene, dersom det offentlige har *ansvaret*. Å åpne de offentlige tjenestene for kommersielle interesser gjennom konkurranseutsetting, bidrar effektivt til ytterligere å forskyve maktforholdene i samfunnet. Ved at profittmotivet innføres i utførelsen av offentlige velferdstjenester, som i utgangspunktet har helt andre mål, drar det med seg en rekke negative bivirkninger. Senere skal vi se at det også har avgjørende negativ betydning for arbeidstakernes situasjon.

4. WTO til tjeneste

Demokratiske organer på lokalt og nasjonalt plan utgjør barrierer for kapitalens globale offensiv. Det er tidsødende og skaper ofte *utidig* motstand mot privatisering og markedsorientering. Overnasjonale, udemokratiske organer med manglende offentlig innsyn, hemmelige forhandlinger og uklare ansvarsforhold har derfor vokst fram som attraktive alternativer for de internasjonale kapitalinteressene og deres regjeringer.

Verdens handelsorganisasjon (WTO) er for tida den viktigste av dem. Den dreier seg ikke bare om handel, slik navnet skulle tyde på. Sterke krefter presser på for å gjennomføre en dramatisk utvidelse av mandatet til WTO. Investeringer og offentlige innkjøp er to av områdene det står strid omkring (og som bidro til at ministermøtet i Cancun i Mexico høsten 2003 brøt sammen). Mindre kjent er tjenestesektoren, der det nå er et sterkt press, særlig fra EU, om å åpne en rekke offentlige tjenester for multinasjonale selskaper og fri konkurranse. At våre politikere i all stillhet allerede har forpliktet seg til å være med på en gradvis liberalisering av disse tjenestene gjennom tilslutning til den såkalte GATS-avtalen (General Agreement on Trade in Services – Generalavtalen for handel med tjenester), vil nok overraske mange.

Tjenester kom inn i WTO i forrige forhandlingsrunde, den såkalte Uruguay-runden fram til 1994, da tidligere GATT (Generalavtalen om toll og handel) ble til WTO. Da fikk man de to hovedprinsippene som hele tiden hadde ligget til grunn for GATT-avtalen om varehandel,

overført til tjenestesektoren. Det gjaldt prinsippet om *bestevilkår* («most favoured nation»), som går ut på at gunstige handelsvilkår som tilbys ett land, også må tilbys alle andre land som omfattes av avtalen, og prinsippet om *ikke-diskriminering* («national treatment»), som foreskriver at utenlandske selskaper skal behandles minst like gunstig som landets egne – på de områder som kommer inn under avtalen.

GATS

GATS var altså ett av resultatene av Uruguay-runden, en avtale som Norge har tiltrådt. Den inneholder i utgangspunktet en forpliktelse til skrittvis å liberalisere handel med tjenester gjennom stadig nye forhandlingsrunder (artikkel 19). Avtalen omfatter ikke bare handel over grensene, men enhver form for tjenesteyting til personer i et annet land, også retten til å etablere seg i et annet land for å betjene dets markeder (innen tjenestesektoren foreligger det med andre ord allerede en investeringsavtale i WTO, som ellers er så omstridt).

Tjenester som faller inn under WTOs definisjoner, representerer verdier for tusener av milliarder av dollar. De omfatter nesten all form for menneskelig aktivitet; distribusjon, engrosalg, detaljalg, bygg og anlegg, veibygging, arkitektur, dekorasjon, vedlikehold, finanstjenester, bank og forsikring, forskning og utvikling, statlige tjenester, utleie, kommunikasjoner, post, telekommunikasjon, informasjonsteknologi, turisme og reiseliv, hotell og restauranter, miljøtjenester, renovasjon, VVS-tjenester, landskapsvern og byplanlegging, bibliotek, arkiver og museer, forlagsvirksomhet, trykking, reklame, transport, utdanning, helse m.m.

Tjenester utgjør en stadig økende andel av verdensøkonomien. I dag står de for om lag to tredeler av all virksomhet i de industrialiserte landene, og andelen er økende. Total handel med tjenester i verden har opplevd en voldsom vekst. I 1997 utgjorde den 1.295 milliarder dollar, eller om lag en fjerdedel av verdien av verdens varehandel. Eksport av tjenester har økt mye raskere enn eksport av varer de senere årene. Fra 1970 til 1990 var den gjennomsnittlige årlige veksttakten på om lag 8 prosent, mot 7 prosent innen varehandelen.

Dermed har vi fått et sterkt økende press fra multinasjonale selskaper, særlig europeiske og amerikanske, som ønsker å åpne tjenestemarkedene, slik at de kan selge sine tjenester på verdensmarkedet. Dette gjelder spesielt innen finans, telekommunikasjon, utdanning og transport, så vel som innen andre sentrale deler av offentlig sektor. Avtalen er for tida til reforhandling og har blitt en del av den såkalte Doha-runden (etter WTOs toppmøte i Doha i Qatar i 2001, som lanserte en ny forhandlingsrunde).

Norge la allerede i 1994 hele utdanningssektoren sin inn under GATS-avtalen, som et av kun fem land. De andre landene som gikk like langt som Norge, var Tsjekkia, Slovakia, Sierra Leone og Lesotho! Nå reiser Norge krav til andre land – også utviklingsland – om å gjøre det samme i den pågående forhandlingsrunden. Det fikk vi vite blant annet fordi Sør-Afrikas utdanningsminister gjentakende ganger protesterte høylydt overfor det norske kravet om å åpne deres høyere utdanning for internasjonal konkurranse og fri etableringsrett. Presset også av en voksende kritisk hjemmefront, måtte til slutt en brydd norsk regjering, som eller ynder å fremstille seg som utviklingslandenes beste velgjører, fastslå at den ikke ville forfølge dette kravet videre.

Hva er det så Norge ellers krever av andre land i denne forhandlingsrunden? Det er det ikke så lett å vite, fordi alt foregår i hemmelighet. Regjeringen bruker unntaksbestemmelsene i Offentlighetsloven til å legitimere dette. Vi kan altså risikere at offentlige velferdstjenester, som store deler av befolkningen har kjempet fram over tiår, forhandles bort i all hemmelighet av regjeringen gjennom GATS-avtalen, mens behandlingsprosedyren er slik at det knapt nok er mulig å hindre dette når den ferdige WTO-avtalen i sin tid kommer til Stortinget.

På tross av hemmelighetskremmeriet, vet vi imidlertid noe. I mars 2001 pekte Stoltenberg-regjeringen ut seks områder der Norge har såkalte *offensive interesser* og ønsket åpnere

adgang til markedene i andre land. De seks områdene er skipsfart, energitjenester, telekommunikasjon, såkalte yrkesmessige tjenester (særlig arkitekt-, ingeniør- og datatjenester), finanstjenester (bank og forsikring) og lufttransport.

Sommeren 2002 utvidet Bondevik-regjeringen lista med to nye områder, miljøtjenester og utdanningstjenester. Sammen med energitjenestene er dette to av de mest følsomme og omstridte områdene i GATS-sammenheng. Via kilder i en del utviklingsland som har mottatt krav fra Norge, kan vi danne oss et bilde av de konkrete norske kravene. De avspeiler entydig og ensidig snevre norske næringsinteresser. I en rapport som er utgitt av Attac Norge (*Helene Bank, 2004*) dokumenteres dette på en utmerket måte. En bred koalisjon av organisasjoner i Norge, blant annet de som har gått sammen i Handelskampanjen (der også For velferdsstaten er med), krever at Norge trekker tilbake sine offensive krav mot utviklingsland, samt trekker utdanningssektoren ut av GATS igjen. Begge deler avvises av regjeringen.

Utdanning og helse

WTOs økende fokusering på offentlig sektor, vannforsyning, helse- og utdanningssektoren er del av en internasjonal trend. Flere organisasjoner som tidligere ikke har befattet seg med dette området, slik som Verdensbanken og Det internasjonale pengefond, har gjennom de siste par tiårene involvert seg mer og mer innen disse områdene. Privatisering og kommersialisering, samt større forskjeller i tilgangen til slike tjenester, har vært resultatet.

Innen utdanning regner man med at det er et potensielt verdensmarked på 2.000 milliarder dollar. Sterke økonomiske interesser presser på for at dette skal åpnes for private selskaper. «Ansvaret for opplæring må overtas av det private næringsliv en gang for alle (...) utdanning må ses på som en faktor som skal støtte opp om økonomien», sa Peter Sutherland, styreleder i BP-Amoco og leder av *The European Roundtable of Industrialists* arbeidsgruppe for eksterne relasjoner/WTO (*The Ecologist, 2001 – min oversettelse*). Sutherland er tidligere generalsekretær i WTO.

Et knippe land arbeider nå intenst innen WTO for å åpne utdanningssektoren for internasjonal konkurranse og fri etableringsrett. Utdanning skal bli en vare. En uformell interessegruppe leder an i dette arbeidet. Den går avslørende nok under navnet *The Norway Group*, ettersom den ledes av Norge. Heller ikke dette har vi fått vite av den norske regjering, men av en australsk departementsfunksjonær.

Innen helserelaterte tjenester har det vært en jevn og sterk økning særlig i de rike landene de siste par tiårene. I OECD-landene økte de gjennomsnittlige helsekostnadene fra 5 prosent av BNP i 1970 til 8 prosent i 1992. Fattige land bruker en langt mindre andel. WTO anslår at OECD-landene sto for 90 prosent av alle helsetjenester i midten av 1990-årene.

USA topper imidlertid statistikken over helseutgifter. I følge Verdensbanken utgjør disse kostnadene 13,5 prosent av BNP, mens de øvrige OECD-landene altså ligger på omkring 8 prosent. Denne enorme forskjellen i helsekostnader mellom det i hovedsak private helsevesen i USA og det offentlige i Europa må også ses på bakgrunn av den brutale realitet at USAs system er det som minst er i stand til å betjene sitt folk. Noen av årsakene til USAs kostbare helsesektor ligger i høyere administrative kostnader knyttet til det private konkurransesystemet. Så mye for det privates overlegenhet over det offentlige!

I følge WTO representerer de totale helsekostnadene i OECD-landene 2.000 milliarder dollar pr. år – altså et enormt markedspotensial for aggressive selskaper (dette er sannsynligvis et konservativt anslag, FNs organisasjon for handel og utvikling (UNCTAD) mener det er 50 prosent større). Et av forslagene som førte til sammenbruddet av WTOs toppmøte i Cancun høsten 2003, var at offentlige tilbud skulle inkluderes i WTO-avtalen. Det ville i så fall bety at de multinasjonale selskapene skulle kunne by på alle offentlige kontrakter også innen helsesektoren.

Ifølge *New York Times Service* (17.6.99) har det vært en dramatisk økning av private selskaper, både innenlandske og fra USA, innen helseforsikring og -tjenester i Latin-Amerika. Flernasjonale selskaper som Aetna International, Cigna International og American International Group hadde på dette tidspunkt over 5 millioner sykeforsikringer i 7 latin-amerikanske land. Utviklingen går i retning av at eliten kjøper seg private helsetjenester, mens resten av befolkningen må klare seg med stadig dårligere offentlige tjenester. Den europeiske helsesektoren utgjør selvfølgelig også et attraktivt mål for de multinasjonale helseselskapene. Her forventes det at utgiftene vil eksplodere de nærmeste årene som resultat av den såkalte eldrebølgen – nettopp den gruppen som bruker mest helsetjenester.

Den amerikanske Foreningen for servicebedrifter (*The US Coalition of Service Industries – CSI*) så vel som den europeiske (*European Services Forum – ESF*, som ble opprettet etter initiativ fra EU-kommisjonen!), spiller en sentral rolle som lobbyist i forbindelse med forhandlingene om tjenestesektoren i WTO. Skulle de lykkes i sitt stormløp mot de offentlige velferdstjenestene, kan vi si farvel til offentlig sektor og velferdsstaten slik vi kjenner den i Vest-Europa.

5. Stat og velferd

Det er stater og regjeringer, og deres internasjonale samarbeidsorganer, som har gjennomført dereguleringen av markedene og åpnet for den grenseløse frie flyt av kapital de siste par tiårene. At politikernes makt blir redusert i den økonomiske globaliseringsprosessen, er nok riktig, men de har selv skapt dette regimet, de har frivillig avgitt makt til markedskreftene. Opphevelse av kapitalkontroll, privatisering og deregulering, alt er resultat av politiske beslutninger.

Makt eller avmakt?

Statene har ikke blitt maktesløse som et resultat av kapitalens internasjonale offensiv. Snarere tvert imot, mer enn noen gang før er kapitalen nå avhengig av staten for å oppnå maksimal profitt i et globalt marked. Det er statene som presser fram ytterligere liberalisering og privatisering. Det er de som forhandler fram stadig flere regionale og internasjonale avtaler til fordel for de multinasjonale selskapene og finansinstitusjonene. Statene har ikke abdisert til fordel for kapitalkreftene, de har derimot i stadig sterkere grad blitt redskaper for kapitalens interesser.

Heller enn å bli avmektig har altså staten endret karakter. Vi må skille mellom statens to roller – staten som velferdsprodusent og staten som maktapparat. Det er den siste rollen som gradvis endrer karakter og styrkes, mens den førstnevnte svekkes. Samtidig er det i ferd med å utvikle seg en selvstendigpolitisk elite med økende avstand til velgerne. Politiske beslutninger med avgjørende betydning for samfunnsutviklingen tas i økende grad av regionale og internasjonale organer – uten de demokratiske prosesser som innebærer debatter i en opplyst opinion, høringer og politiske flertallsbeslutninger (*Østerberg, D & H Nilsen 1998* har en god analyse av statens endrede karakter under markedsliberalismen).

Staten avdemokratiseres med andre ord, samtidig som den knytter stadig sterkere bånd til storselskapene og næringslivsorganisasjonene. Statens karakter gjenspeiler i siste instans styrkeforholdet mellom klassene i samfunnet. Fagbevegelsen og andre folkelige organisasjoner er drevet på defensiven. Arbeiderbevegelsens politiske arm er i politisk og ideologisk krise. Med den skjerppe konkurransen som følger av fri flyt av kapital og stadig mer globale markeder, tvinges statene i økende grad til å bli instrumenter for å sikre *nasjonens konkurranseevne*.

Komparative fordeler blir helt meningsløse i denne sammenhengen, som Susan George så skarpt påpeker i *The Lugano Report*. Det handler nemlig ikke lenger bare om å utnytte nasjonale fordeler i produksjon av varer og tjenester. Nå er det lands totale økonomiske og

sosiale forhold som i økende grad konkurrerer med hverandre. Markedsliberalistene er altså i ferd med å skape et internasjonalt regime der de påstår at vi i økende grad må avstå så vel lønnsøkning som velferdsgoder for å «styrke konkurranseevnen». Dette skjer i alle land, og det er en nedadgående spiral uten ende, dersom ikke denne logikken avsløres og motkreftene mobiliserer.

Velferdsstatens nedbygging

Det er disse ytre rammebetingelsene som ligger bak de omfattende angrep på offentlig sektor – gjennom deregulering, privatisering og nedskjæringer. Et av de områdene hvor kampen om nasjonens konkurranseevne slår sterkest igjennom, er i den såkalte skattekonkurransen. Den oppstår nettopp fordi kapitalen kan bevege seg fritt over landegrensene, fordi kapitalkontrollen som bidro til å gi regjeringer og parlamenter politisk armslag, på 1980-tallet ble avskaffet av de samme politikere. Dermed har kapitalen en tendens til å bevege seg dit hvor de totale betingelsene er gunstigst. Jevnlig opplever vi at en del av våre største konserner truer med å flagge ut dersom ikke *forholdene legges bedre til rette*. De kjemper for *bedre rammebetingelser*, som i siste instans betyr at de skal bidra mindre til samfunnets felleskasse.

Slikt press utøver de multinasjonale selskapene i alle land, og de presser regjeringene til å redusere de skatte- og avgiftsmessige *byrdene* på selskapene. Dermed kommer landene inn i en nedadgående spiral der de ender opp med å konkurrere med hverandre om hvem som har de mest attraktive skatteregimer for kapitalen – for å tiltrekke seg investeringskapital, eller for å motvirke at eksisterende selskaper flagger ut.

I hvor stor grad blør så de multinasjonale selskapene under trykket av de særnorske og brutale norske skattesatsene? Vel, gjennom artikler i Morgenbladet våren 2004 ble følgende bilde presentert når det gjaldt en vesentlig andel av multinasjonale selskapers avdelinger i Norge (nedenfor er kun noen få tatt med – tallene gjelder for 2002):

<i>Selskap</i>	<i>Driftsinntekter</i>	<i>Skatt</i>
Shell	4,4 mrd kr	0
Canal Digital	0,9 mrd kr	0
GlaxoSmithKline	0,8 mrd kr	0
Findus Norge	0,6 mrd kr	0
Alcatel Norway	0,6 mrd kr	0

(Morgenbladet, 23.-29. april 2004.)

Resultatet av dette blir at en viktig finansieringskilde for offentlig sektor – for velferdsstaten – er i ferd med å tørke ut. Konsekvensen blir en av to – enten at bortfallet av inntekter kompenseres ved at det legges økt skatt på andre aktiviteter i samfunnet, eller ved at det kuttes i offentlige budsjetter. Begge metoder brukes, men det er den sistnevnte metoden som benyttes i mest utstrakt grad i Vest-Europa i dag.

Den omsegripende påstanden at angrepene på velferdsstaten har kommet fordi *den gikk for langt*, fordi *offentlig sektor ble for stor*, blir på denne bakgrunnen meningsløs. Påstanden holder heller ikke i møte med virkeligheten. Angrep på velferdsstaten har vært et fellestrekk for det nyliberalistiske høyre i alle land, og tilbakeslaget for velferdsstaten startet ikke først og har ikke vært sterkest i de landene der den var lengst utviklet. Snarere tvert imot. Det er de landene som allerede lå lavest i offentlig forbruk og skattenivå som har redusert mest.

Statistikk over skattenivå viser at landene klart grupperer seg i forhold til velferdsmodell og hvor sterke angrepene mot offentlig sektor har vært de siste par tiår. De angelsaksiske landene ligger nå på et skattenivå på 32-35 prosent, de kontinentale på 40-45 prosent, mens

Norden ligger på 50-55 prosent – unntatt Norge, som har brutt ut av det nordiske fellesskap på dette området og har kommet ned på kontinentalt nivå. (Dette er godt behandlet i *Ingemar Lindberg, 1999.*)

Det finnes en solid historisk erfaring og en omfattende velferdspolitisk forskning som viser at de land som har bygd sin velferdspolitikk på felles, universelle ordninger, også har den jevneste inntektsfordelingen og de beste støtteordninger til dem som står svakest i samfunnet. Omvendt er det i de av de industrialiserte land, som i størst grad har lagt seg på minimumsstandarder og innført behovsprøving – slik som Storbritannia, New Zealand og Australia – at fattigdommen er mest utbredt. Der er også i disse landene fattigdommen har økt mest på 90-tallet.

Behovsprøving og *målretting*, som nå har blitt nyordet for det samme, fungerer altså ikke som en hjelp til de fattige, men som et angrep på dem. USAs *Welfare-to-work*-program har fungert på samme måten – den har økt forskjellene i samfunnet og svekket arbeidstakernes rettigheter (slik Joel Handler dokumenterer i *New Left Review* nr. 4/2000). Den såkalte arbeidslinja, som politikerne snakker om her i landet, er, som forsker Nanna Kildal ved Universitetet i Bergen har påpekt i en kronikk i *Dagbladet* (24.2.99), utviklet på inspirasjon fra denne amerikanske velferdsmodellen. I England under Thatcher ble fattigdommen riktignok forsøkt avskaffet – ikke fenomenet fattigdom, men ordet, som ble bannlyst i offentlige dokumenter. Og på 90-tallet lyktes England og Tyskland med felles anstrengelser å forandre språkbruken i EU og avskaffe de årlige fattigdomsrapportene – samtidig som fattigdommen fortsatte å vokse!

Velferd på norsk

Også den norske velferdspolitikken har langsomt begynt å endre kurs. Den universelle, heloffentlige modellen er ikke lenger så selvsagt som tidligere. Det snakkes ikke lenger først og fremst om rettigheter, men om plikter, og vi ser tendenser til at så vel den amerikanske som den tysk-kontinentale modellen siver inn i vårt velferdssystem.

Begrepet behovsprøving har nærmest vært et skjellsord i arbeiderbevegelsens velferdspolitikk - etter at *forsorgssamfunnet* ble erstattet av de universelle rettigheters velferdsstat. Om ordet ikke har kommet til heder og verdighet igjen, sniker imidlertid realitetene seg langsomt inn under andre etiketter. Sterkere målretting, bedre prioritering og økt treffsikkerhet heter det nå, når bostøtte og andre velferdsordninger skal skreddersys til de som *virkelig har behov* for statens støtte - altså *de verdig trengende*.

Bondevik II-regjeringens fattigdomsmelding fra 2003 bidro sterkt til denne tilbakevendingen til behovsprøving i sosialpolitikken, og denne mest høyreorientert regjeringen i etterkrigstidas Norge har satt inn et hardt press for å svekke de universelle ordningene til fordel for *skreddersøm* og *målretting* – altså behovsprøving.

Også på andre områder kan vi imidlertid merke at universelle ordninger ikke lar seg gjennomføre like lett som tidligere. LO har forhandlet fram Avtalefestet pensjon (AFP), en omfattende velferdsordning etter tysk yrkesbasert modell. Det samme kan man si om den 5. ferieuika, som nå har blitt en del av tariffoppgjøret mellom LO og NHO, og ikke en rettighet for alle gjennom Ferieloven. Om enn aldri så bra for dem de omfatter, representerer disse tiltakene likevel nok et brudd med den heloffentlige, universelle, nordiske velferdsmodellen. Det kan selvfølgelig ikke fagbevegelsen anklages for. For den framstår forhandlingsveien som eneste alternativ når den politiske vegen er blokkert.

Innen den kommunale produksjonen av velferdstjenester er anbud og konkurranseutsetting på full veg inn - med andre ord en privatisering av utførelsen av tjenestene og av arbeidsplassene. Folketrygden utvikler seg i retning av et langt mer sammentrengt system, der tilleggspensjoner i økende grad baseres på individuelle eller yrkesbaserte forsikringsordninger.

Slik kan vi se at prinsipper står for fall også i den norske velferdsmodellen. Arbeiderbevegelsens politiske arm, Arbeiderpartiet, adopterte på 1980 og 90-tallet, i alle fall på topplan, i stor grad en markedsliberalistisk politikk. Dermed er det fagbevegelsen som klartest har forsvart den velferdsstat vi kjenner. For tida øker imidlertid presset på Ap, både fra fagbevegelsen og fra lokale krefter i eget parti, for at det skal stanse den privatiserings- og omfordelingspolitikken som er til fordel for dem som har mest fra før. Stortingsvalget i 2005 blir en viktig målestokk for hvordan denne dragkampen vil utvikle seg.

6. Arbeid og velferd

I motsetning til det mange innen samfunnets elite i dag påstår, er det ikke slik at klassekampen er i ferd med å forsvinne, den har snarere blitt skjerpet gjennom den stadig hardere konkurransen over grensene, og den føres for tida mest effektivt ovenfra. Markedsliberalismens seiersgang over verden siden 1970-tallet har ført til en massiv endring av styrkeforholdet mellom arbeid og kapital.

Trussel om utflagging

Produksjonens internasjonalisering og de endrede konkurranseforholdene har økt mulighetene til å flytte produksjon fra et land til et annet. Dermed svekkes den potensielle motmakten som de nasjonalt baserte fagorganisasjonene representerer. I tillegg har den raskt voksende og uhyre raskt bevegelige finanskapitalen skapt en slags utpressingssituasjon i forhold til de nasjonale regjeringene, noe som har gjort det vanskeligere for arbeiderbevegelsen også å utnytte sin politiske kraft.

Det mest alvorlige angrep på arbeiderklassens interesser og maktposisjon i samfunnet de siste tiårene, på velferdsstaten og på demokratiet, er opphevelsen av kapitalkontrollen. Det er den som har gitt de multinasjonale selskapene mulighet til den såkalte utflaggingsstrategien; å flytte eller true med å flytte produksjon og investeringer til andre land. Den brukes nå det den er godt for så vel overfor arbeidstakerne som overfor staten. Kampen for å bedre den nasjonale konkurransevnen, som vi var inne på ovenfor, slår ut i konkrete krav om mer fleksible arbeidstidsordninger (Kraft Foods presset arbeiderne ved Freia i Oslo til å akseptere nattskift, hvis ikke ville de heller investere i andre europeiske land), nedbemanning osv., eller bedre rammebetingelser, det vil si lavere skatter og avgifter, billigere energi, mer lempelige utslippsbestemmelser etc.

Mens fag- og arbeiderbevegelsen tidligere kunne kjempe gjennom en ny arbeidsmiljølov – mot arbeidsgivernes ønsker og interesser – og så bruke denne loven som et redskap for å bedre forholdene på arbeidsplassen, kan altså en del arbeidsgivere nå ganske enkelt unndra seg denne loven ved å flytte produksjon og investeringer til et annet land, med svakere fagbevegelse, lov- og avtaleverk.

Denne utflaggingsstrategien gjelder langt fra all virksomhet, og benyttes ikke i så stor grad som mange påstår. *Trusselen* om utflagging benyttes imidlertid ofte – og med virkning. I vårt land har vi opplevd slike trusler fra mange av de største selskapene (Aker RGI, Hydro, SAS). I Tyskland ble ifølge *Belén Balanyá m.fl., 2000* nær en million arbeidsplasser flagget ut til land med billigere arbeidskraft og lavere skatter bare i løpet av siste halvdel av 1990-tallet.

Volkswagen-eksemplet fra et par år tilbake er illustrerende i så måte. Bilsalget gikk strykende, og konsernet planla bygging av en ny fabrikk med 5000 ansatte. Fabrikken kunne imidlertid ikke bygges i Tyskland, i følge ledelsen, fordi der var *kostnadsnivået for høyt*. Det ble selvfølgelig ramaskrik over at et av de sentrale selskapene i det som hadde vært det tyske økonomiske under i etterkrigstida, skulle flagge ut på denne måten. IG Metall, som regnes som et av verdens største og mektigste fagforbund gikk i forhandlinger med Volkswagen. De endte opp med en avtale om at de 5000 kunne ansettes under tarifflønn, med mer fleksible arbeidstidsordninger enn det som var gjeldende ved andre fabrikker og svekkelse av andre

sosiale vilkår. Da vedtok Volkswagens ledelse at fabrikken skulle bygges i Tyskland. De hadde oppnådd sitt gjennom trusselen om utflagging.

Brutalisering av arbeidslivet

Når velferdsnivået i et samfunn avhenger av maktforholdene i dette samfunnet, sier det seg selv at dette får stor betydning for velferdsstatens utvikling. I stor grad er det med andre ord maktforholdene på arbeidsmarkedet og på arbeidsplassene som avgjør velferdsordninger og -nivå. Internasjonalt er det utviklingen av massearbeidsløsheten som har vært viktigst for å svekke arbeidstakernes maktposisjon.

Samtidig opplever vi en mer langsamt smygende forandring i form av en voksende marginalisering. Stadig flere sorteres ut som ikke arbeidsføre (*ikke kvalifiserbare* er et av de kyniske nyordene som har kommet inn på dette området), og stadig flere ekskluderes dermed fra de velferdsordninger som bygger på tidligere arbeidsinntekt. Utstøtingen fra arbeidslivet er massiv og sterkt økende. Over 10 prosent av alle mellom 16 og 66 år er for tida uføretrygdet her i landet, og dersom vi tar med de som er på rehabilitering og førtidspensjon, nærmer vi oss 15 prosent. Av alle mellom 55 og 60 år er en fjerdedel uføretrygdet.

Statistisk Sentralbyrås levekårsundersøkelser har vist at det er flere enn før som ikke kan bestemme arbeidstempoet selv, som ikke kan bestemme når ulike arbeidsoppgaver skal gjøres, som opplever arbeidet som psykisk nedbrytende. Presset har økt, mens arbeidets innhold forverres. Dette bidrar til å innskrenke mange menneskers frihet. I måten å organisere arbeidet på ligger det makt-/avmaktforhold som har avgjørende betydning for enkeltindividets selvbylde.

For et økende antall yrkesgrupper er uføretrygding nå den mest vanlige måten å gå ut av arbeidslivet på. Slik har det i lengre tid vært for renholdspersonalet. Likevel skal flere dråper presses ut av sitronen gjennom massiv konkurranseutsetting, som systematisk fører til at man får flere kvadratmeter å gjøre rent på kortere tid. Sjøfører både innen gods- og persontransport rammes av det samme – og like ens et økende antall innen helse- og sosialsektoren. Den siste gruppen som har kommet til – sist fordi den er relativt ny her i landet – er oljearbeiderne i Nordsjøen, som nå i stort omfang ryker ut av jobben i begynnelsen av 50-årene.

Forskeren Ivar Brevik i Norsk institutt for by- og regionforskning satte på en utmerket måte ord på dette i medlemsbladet til Norsk Kommuneforbund, *Arena* nr. 10/99: «De siste 15-20 åra har trygdeordningene fungert som renovasjonsvesen for arbeidslivet. De har blitt et depot for folk som verken er syke eller arbeidsuføre. Medisinen søker årsaker hos individet, mens forklaringene ligger i arbeidslivet.»

Brutaliseringen av arbeidslivet er også en viktig bidragsyter til den økende forskjellsutviklingen i samfunnet. Politiske vedtak og et budsjett som legger opp til økende bruk av konkurranse, vil ytterligere bidra til å støte store grupper ut fra arbeidslivet. Det er helt dramatisk at vi nå er i ferd med å utvikle et arbeidsliv der normalt utrustede mennesker ikke er i stand til å stå i arbeid et helt arbeidsliv, men må ofre jobben på konkurranseevnens alter.

Det økende presset i store deler av arbeidslivet er nemlig ikke bare *noe som skjer*. Det står sterke interesser bak og presser fram endringer i økonomi, samfunns- og arbeidsliv, som svekker vernet om arbeidstakerne. Det er ikke vanskelig å identifisere de krefter i samfunnet som de siste årene har presset på for å svekke sykelønnsordningen, arbeidsmiljøloven, sysselsettingsloven, arbeidstidsbestemmelser, frata arbeidstakerne ferie- og fridager og svekke innholdet i tariffavtalene. Det blir stadig klarere at markedsliberalismen overhodet ikke er forenlig med målet om et samfunns- og arbeidsliv der menneskene kan vokse, realisere seg og utvikle sine skapende evner under trygge og forutsigbare betingelser.

Det bringer oss over i en kritisk vurdering også av velferdsstaten. Har vi akseptert et samfunn der velferdsordninger reduseres til et sosialt verksted, der ofrene for et beinhardt

samfunns- og arbeidsliv skal repareres? I et samfunn der stadig flere utstøtes og uføretrygdes og der de psykososiale problemene øker, er det på tide å snu problemstillingen. Hva er galt med et samfunn og et arbeidsliv som produserer slike problemer – i økende omfang og i takt med voksende velstand? Da holder det ikke bare å spørre hva som er galt med arbeidsmiljøet, vi må gå videre og søke de underliggende drivkrefter som skaper det økende presset på arbeidstakerne.

Skal vi gjøre det, må vi konfrontere markedskreftene, vi må mobilisere og bygge allianser sterke nok til å presse kapitalens offensiv tilbake igjen. Det er makt det gjelder, de multinasjonale selskapene, bank- og forsikringsinstitusjonene lar seg ikke overtale.

7. Modernisering – hvilken modernisering?

Av de tre hovedpilarer som har båret velferdsstaten fram, er én forsvunnet – nemlig systemkonkurransens innvirkning. En annen, fag- og arbeiderbevegelsens styrkeposisjon uttrykt gjennom den fulle sysselsetting, er sterkt svekket også i Europa. Dermed skjelver klassekompromisset i sine sammenføyninger. Tilbake som siste pilar står den borgerlige sosialstatstenkingen – altså minimumsordninger og behovsprøving.

Gjennom økende *målretting* og *skreddersøm*, som behovsprøving nå blir kalt, kan vi med andre ord risikere å bevege oss steg for steg tilbake til forsorgssamfunnet. Det kan bli tid for å stå med lua i handa igjen – og motta moraliseringen fra samfunnets gamle og nye eliter. Allerede i dag ser vi hvordan den patriarkalske disiplineringen som kjennetegnet den borgerlige sosialstatstenkingen er i ferd med å komme tilbake i den måten den såkalte *arbeidslinja* brukes mot langtidssyke og sosialklienter. Vi finner den også igjen i den velferdspolitiske tenkingen som utgjør et viktig element i Tony Blairs *tredje veg*, repressiv og arbeidsmoralistisk.

Økonomisme

Midt oppe i dette befinner arbeiderbevegelsen seg i en dyp politisk og ideologisk krise. Innad i sosialdemokratiet foregår det verden over en kamp mellom såkalte *tradisjonister* og *fornyere*. De anklager hverandre for å være henholdsvis museumsvoktere og blå russ. Dette er imidlertid helt overflatiske betegnelser. Skillelinjene er langt mer dyptgående enn som så. Det dreier seg i stor grad om den grunnleggende samfunnsforståelsen, og til en viss grad om den enkeltes sosiale plassering i dette samfunnet.

De såkalte *fornyerne* erklærer ideologiene for døde, klassekampen for historisk og har utviklet en type avpolitisert økonomisme, der økonomisk vekst og konkurransevne er målet og markedet i økende grad midlet. Alle interessekonflikter blir til særinteresser, som kun ses på som barrierer for det allmenntilgjengelige markedet. De gir opp ambisjonen om å påvirke de store linjene i samfunnsutviklingen og blir mer individorientert, innrettet på kompetanse og fleksibilitet innen systemets rammer. De lot seg dra med av den nyliberale systemkritikken og skulle *modernisere*, men moderniseringen har i all hovedsak blitt en tilpasning til de nye maktforhold.

Om aldri så avpolitisert i formen, så framstår økonomismen i økende grad som en doktrinær teori, basert på et bestemt, og ganske ekstremt, menneskesyn. Den sier at individet har som mål å maksimere sin egen nytte. Gjennom at hver og en forfølger sine egne behov, oppnås det gjennom markedet også maksimal samfunnsnytte. Økonomismen framstår med andre ord som en tjenlig ideologi for samfunnets elite, basert på et samfunnssyn som bryter fundamentalt med arbeiderbevegelsens ideer. Den kjente britiske historikeren Erik Hobsbawm har i sitt storverk *Ekstremismens tidsalder* beskrevet økonomi som den mest innflytelsesrike retningen innen verdslig teologi, og her får vi kanskje bekreftet det.

De samme økonomister ser på den økonomiske globaliseringen som noe som har *kommet for å bli*. Informasjonsteknologien, den teknologiske revolusjonen, blir framstilt som den

viktigste drivkraft. Globaliseringen er dermed ustoppelig, irreversibel – noe man bare må tilpasse seg til. Denne snevre teknologideterminismen har fått sterkt fotfeste også i arbeiderbevegelsens ledende kretser. Den forneker at samfunnsmessige prosesser har samfunnsmessige årsaker, og at disse først og fremst må søkes i sosiale og økonomiske forhold. Teknologi eksisterer ikke i et tomrom. Teknologisk utvikling avspeiler i siste instans samfunnsmessige forhold og maktforhold i samfunnet.

Dersom politikerne heller hadde beveget seg bak teknologien, til maktforholdene i økonomien, vil de raskt oppdage at store deler av det som med et svært upresist begrep blir kalt globalisering, er bevisste strategier fra multinasjonale selskaper, finansinstitusjoner og regjeringer.

Frihet

Heller enn en *modernisering* i form av tilpasning til de eksisterende maktforhold, eller et defensivt forsvar for det som er oppnådd, er tiden inne for en mer omfattende samfunns- og systemkritikk. Det innebærer at vi også bør ta en kritisk gjennomgang av vår nære historie. Hvordan har avpolitiseringen – først av økonomien og dernest i stor grad også av politikken – i arbeiderbevegelsen kunnet skje? Hvor har det blitt av arbeiderbevegelsens opprinnelige, ambisiøse mål om menneskets frigjøring?

Det ensidige fordelingspolitiske perspektivet, som ble så dominerende i etterkrigstidas konsensuspolitikk, holder ikke. Det har bidratt til å gjøre oss alle til konsumenter, og dermed forsvinner mye av samfunnsperspektivet og selve menneskeverdet av syne. Det hele har blitt et spørsmål om økonomisk vekst og fordeling av denne, mens maktstrukturer, maktforhold og autoritære relasjoner mellom mennesker har forsvunnet på vegen. For enkeltmennesket er makten over eget liv like viktig som rettferdig fordeling. Frigjøring er det ytterste målet, menneskets mulighet til sammen med andre å realisere seg selv og sine mål.

Frihet er mer enn økte materielle ressurser. Det dreier seg ikke bare om frihet fra nød, men også fra utbytting og undertrykkelse. Det krever at vi beveger oss ut over det fordelingspolitiske perspektivet, til de motsetninger som gjelder maktforhold mellom mennesker, og som springer ut av de økonomiske forhold i samfunnet. Veien til frihet går gjennom felles handling. Det dreier seg om makt, verdighet og respekt. Ansvar tar kun den som også har makt.

Det er i produksjonen maktforholdene konstitueres, ikke i konsumpsjonen. Ujevn fordeling i forbruk, eller økende forskjeller i samfunnet, springer ut av makt- og eiendomsforholdene i produksjonen. Det er blant annet derfor moralisering over høye lederlønninger er en fåfengt virksomhet – så lenge maktforholdene ikke angripes.

Arbeiderbevegelsen har en stolt historie og tradisjon i kampen for frihet – ikke bare fra materiell nød, men også fra undertrykkelse, autoritetsfrykt og maktmisbruk. Noe forsvant imidlertid under konsensuspolitikken avpolitisering. Derfor tapte arbeiderbevegelsen frihetsdebatten på 1980-tallet. Dermed bidro arbeiderbevegelsen selv, gjennom sin ensidige fokusering på fordelingen av produksjonsresultatet – altså konsumpsjonen – til å lette høyresidens ideologiske seier, da de klarte å gjøre oss alle til konsumenter, og bare konsumenter. I dette perspektivet er det kun legitimt å forfølge sine interesser som forbrukere, som produsenter har vi bare snevre *særinteresser!*

Høyresidens grunnfalske tese om at individets frihet øker når staten reduserer sin styring og regulering, ser helt bort fra kapitalens samfunnsmakt og maktforholdene i produksjonen. Markedet blir framstilt som konsumentenes frie valg. Det representerer en idyllisering av markedet, en fornektelse av den økonomiske makten og en individualisering av sosiale problemer.

Ikke minst derfor er det på høy tid å ta opp igjen arbeiderbevegelsens frihetstradisjon. Det betyr en mer grunnleggende systemkritikk og en ny fokusering på makt- og

eiendomsforholdene i samfunnet. Da kan begreper som modernisering, fornyelse og omstilling gis et nytt innhold og en ny retning – nødvendigvis i konfrontasjon med markedsliberalismen og markedsliberalistene. En politikk for individuell frihet gjennom kollektiv handling.

De offentlige velferdsordningene har stor støtte hos befolkningen i dag, og sterkest støtte har de deler av velferdspolitikken som retter seg til alle – uten behovsprøving. Det som kan undergrave støtten er behovsprøving og byråkrati. Folk har en sunn antipati mot ovenfra-og-nedad holdninger. Behovsprøving er noe av den mest autoritære ovenfrastyring staten kan påta seg. Den gir ingen grunnlag for folkelig oppslutning. Snarere tvert imot, den skaper motstand, misnøye og anti-holdninger mot *det offentlige*. Høyrepopulismen får ytterligere gjødsel til sitt vekstgrunnlag.

Folk er også villige til å være med å finansiere velferdsordningene, hvis de er trygge for at de får det de har rett til, når de trenger det. Trusselen når det gjelder oppslutningen om velferdsstaten ligger altså i nedskjæringene, ikke i skattenivået.

Kan hende var velferdsstatens største svakhet at den på en måte stanset ved maktens porter. Den forble det kapitalistiske samfunnets reparasjonsverksted. Det er tross alt en fundamental forskjell på å hjelpe de fattige og å avskaffe fattigdommen; å reparere arbeidskraft og å skape et arbeids- og samfunnsliv tilpasset menneskenes behov; å arbeide for sikkerhetsnett og å kjempe for endrede makt- og eiendomsforhold som reduserer behovet for sikkerhetsnett.

8. Tid for motkrefter

Makt avler motmakt – og det er makt det gjelder. Det er tid for motstand. Det finnes ingen annen måte å bryte den rådende utviklingen på enn ved på nytt å mobilisere omfattende bevegelser nedenfra i samfunnet. Det er derfor det også er tid for allianser. Stadig flere grupper rammes av den politiske og økonomiske utviklingen vi opplever i dag, og det er disse gruppene som må føyes sammen i de nye, utradisjonelle alliansene. Dessuten går det opp for stadig flere at *globaliseringen* ikke bare illustrerer kapitalens offensiv, men også dens svakheter, dens sårbarhet og indre motsetninger.

Kampen er derfor i gang. I land etter land oppstår det organiserte motkrefter av ulike slag og på ulike nivå. I stadig større grad søker de kontakt over grensene. Det er altså ikke bare en voksende motstand mot den såkalte globaliseringen, men også en økende globalisering av motstanden. Aksjonene som bidro til å velte toppmøtet til Verdens handelsorganisasjon (WTO) i Seattle høsten 1999 symboliserte på en måte dette kvalitative omslaget i motstandens karakter.

Aldri noen gang tidligere i historien hadde så mange mennesker (70.000) fra så mange organisasjoner, land og verdensdeler demonstrert samlet på ett geografisk sted. Og det hadde aldri vært mulig uten omfattende bruk av nettopp en av den globale teknologiens nyvinninger – internett.

Kampen mot en ytterligere liberalisering av verdensøkonomien og en ytterligere overføring av makt til de multinasjonale selskapene, som WTOs forhandlingsrunde skulle dreie seg om, startet ¾ år tidligere på et møte i Genève. Der var vi omkring 150 delegater til stede, fra alle deler av verden og et utall forskjellige organisasjoner, for å utarbeide plattformen for motstanden.

Møtet var åpent innkalt, alle som ville kunne møte. Dette er et kjennetegn for den globale bevegelsen som er i ferd med å vokse fram. Den har ingen formell ledelse, ingen hovedkvarter (som da heller ikke kan settes ut av kraft), ingen hierarkisk struktur over hodet. Den består av en rekke nettverk, basert på intensiv kontakt og informasjonsutveksling via

internett. Det er også gjennom denne informasjonsutvekslingen over internett at den politiske konsolideringen skjer – basert på konsensus.

Foruten startmøtet i Genève ble det kun arrangert ett internasjonalt møte til, i Paris tre måneder senere av organisasjonen Attac (se nedenfor), der WTO-motstanden var ett av temaene. All øvrig internasjonal planlegging og samordning skjedde over internett – og med Seattle-aksjonene som det store momentum. En bevegelse var skapt, samt en god porsjon håp og optimisme.

Verdens sosiale forum (WSF)

Denne nye sosiale bevegelsen, eller bevegelsen av bevegelser, som noen kaller den, markerte seg først gjennom en rekke voksende protestdemonstrasjoner – mot toppmøtene til WTO, Det internasjonale pengesfond (IMF), Verdensbanken og i Europa – EU. Etter hvert vokste det imidlertid fram et økende behov for ikke bare å samles til demonstrasjoner, men også til å diskutere og utvikle alternativer til det markedsliberale prosjektet. Dermed vokste ideene om Verdens sosiale forum (*World Social Forum*) fram.

Den nye franske motmakt-organisasjonen Attac var en av initiativtakerne, sammen med småbøndene og de jordløses organisasjon, Via Campesina (med brasilianske MST som viktig drivkraft), fagorganisasjoner, miljøbevegelse, utviklingsorganisasjoner, kirkelige organisasjoner og andre systemkritiske organisasjoner og institusjoner i sør som i nord. De søkte samarbeid med den lille byen Porto Alegre i det sørlige Brasil, ikke minst fordi det radikale brasilianske arbeiderpartiet (PT – Partido dos Trabalhadores) der hadde flertall så vel i delstaten som i bystyret.

Slik ble det første Verdens sosiale forum en realitet i slutten av januar 2001, symbolsk nok samtidig med Verdens økonomiske forum (*World Economic Forum*), som gjennom mange år hadde samlet representanter for verdens økonomiske og politiske eliter i Davos i Sveits. Optimistisk håpet arrangørene på 3.000 deltakere på det første Verdens sosiale forum. Om lag 12.000 kom. Året etter eksploderte det til 70.000 – for så å passere 100.000 deltakere så vel i 2003 som i 2004, da det hele ble flyttet til Mumbai i India.

Gjennom fire-fem dager har disse sosiale forumene sydet og kokt av plenumsdebatter, seminarer og verksteder, fundamental kritikk av det markedsliberale prosjektet, diskusjoner om motstrategier, oppsummering av erfaringer og planlegging av kampanjer og aksjoner. Det var gjennom disse forumene at verdens mest omfattende politiske demonstrasjon – mot krig i Irak – ble gjennomført den 15. februar i 2003 – med 10-15 millioner deltakere verden over, blant disse rekordartede 60.000 i Oslos gater. Det var på bakgrunn av disse demonstrasjonene at *New York Times* karakteriserte denne nye, framvoksende bevegelsen som *den andre supermakten*.

Slik har dette folkelige motmakt-initiativet vokst fram med et omfang og i en hastighet som ingen annen global bevegelse gjennom historien – riktignok uten at det gjør synderlig inntrykk på de dominerende mediene, som knapt nok enser fenomenet, dersom det ikke leder til gatekamper eller steinkasting. Siden starten på Verdens sosiale forum i 2001 har den fått en mengde avleggere – både på regionalt, nasjonalt og lokalt plan. Europas sosiale forum har samlet fra 20 til 60 tusen mennesker gjennom sine tre arrangementer, det norske sosiale forum (Globaliseringskonferansen, med over 40 tilsluttede organisasjoner – se www.globalisering.no) har samlet fra 1200 til vel 1700 deltakere, og både i Bergen og i Trondheim vokser lokale sosiale forum fram. Margaret Thatcher og markedsliberalistenes grunnleggende tese om at *Det finnes ingen alternativ!* (*There is no alternative – TINA*) taper med andre ord gradvis oppslutning hos folk, som i stedet fylker seg bak fanene om at *En annen verden er mulig!*

Det er de grunnleggende spørsmål som igjen reises av disse nye sosiale kreftene. Vi kan bare minne om at da redaktøren i den venstre-liberale avisa *Le Monde diplomatique*, Ignacio

Ramonet, utløste det som ble til den nye organisasjonen Attac, så var det med en lederartikkel under tittelen *Avvæpne markedene* (desember 1997). Der satte han et skarpt lys på den verdensomspennende finansspekulasjonen, som akkurat da var i ferd med å utdype og forverre den økonomiske krisa i Sørøst-Asia.

Ramonet nøyde seg imidlertid ikke med å beskrive problemene. Han la til at «Avvæpning av finansmakta må bli en viktig folkelig oppgave dersom vi skal unngå at verden i det neste århundret skal bli omskapt til en jungel der rovdyrenes rett rår.» Denne oppfordringen førte til at organisasjonen Attac ble en realitet fra den 3. juni 1998, da enkeltpersoner, fagforeninger, ideelle organisasjoner og tidsskrifter gikk sammen og utviklet en felles plattform der blant annet følgende ble slått fast:

«Globaliseringen av finanskapitalen øker den økonomiske utryggheten og forverrer de sosiale ulikhetene. Globaliseringen omgår og devaluerer de valg folk verden over gjør, de demokratiske institusjonene og de suverene statene som skal forsvare allmenne interesser. I stedet for dette setter globaliseringen sin egen snevre, spekulative logikk i høysetet, en logikk som ene og alene er et uttrykk for interessene til de multinasjonale selskapene og finansmarkedene.»

Attac vokste raskt i Frankrike og spredte seg til stadig flere land. En norsk avdeling ble dannet våren 2001. Organisasjonen har vært sentral i utviklingen av de sosiale forumene i mange deler av verden. Dermed videreutvikles stadig de strukturer og organisasjoner som skal bidra til å virkeliggjøre det som ambisiøst slås fast til slutt i Attacs internasjonale plattform, «Det dreier seg ganske enkelt om at vi i fellesskap krever tilbake makten over vår verdens framtid!» Ikke noe mindre enn det.

For velferdsstaten

Her i landet er aksjonen *For velferdsstaten* etablert som en bred allianse for å styrke kampen mot de økende forskjellene i samfunnet, mot privatisering, deregulering og markedsliberalisme – for en sterk offentlig sektor. Seks av de største fagorganisasjonene i offentlig sektor – på tvers av AF, LO og YS – tok initiativet høsten 1999, og et år senere hadde nær 30 landsomfattende organisasjoner med til sammen over en million medlemmer sluttet seg til.

Aksjonen sier i sin plattform at vi står foran en avgjørende kamp om offentlig sektor og den demokratiske styringen av vårt samfunn. Det er en kamp om hvordan samfunnet skal se ut i framtida. Det kreves derfor tiltak mot spekulasjonsøkonomien og begrensning av de multinasjonale selskaperes enorme maktposisjon. Aksjonen ser dette som en del av kampen for en rettferdig fordeling av jordas ressurser.

Aksjonen anser en allianse med brukerne som avgjørende for å kunne føre en vellykket kamp for velferdsstaten. Alt for mange får i dag merke følgene av unødvendig offentlig byråkrati, at offentlige tjenester blir dårligere og færre, at egenandeler øker og at køene til helse- og omsorgstilbud blir lengre. Kampen for brukernes interesser må imidlertid føres gjennom å forsvare velferdsstatens prinsipper, avvise tilbakevending til behovsprøving og undergraving av eksisterende ordninger, heter det.

Ingen politikere har noen gang gått til valg på at de skal svekke velferdsstaten. Det eksisterer heller ikke noe folkekrav for privatisering og svekking av offentlig sektor i Norge. Likevel opplever vi at det skjer. Det tyder på at det finnes andre, sterke drivkrefter i vårt samfunn som presser fram en slik utvikling – og som har interesse av at offentlig sektor svekkes.

Det er ikke noen grunn til å prøve å overbevise dem som står bak og tjener på denne utviklingen, om at de tar feil. Målet er å skaffe seg makt til å avvæpne dem. Det kan kun skje gjennom en omfattende folkelig mobilisering. Det må bygges så brede og sterke allianser at

de kan bære fram en ny politikk. Alternativet er fortsatt frammarsj for høyrepopulismen – med sine skremmende historiske spor.

Morgenen etter den store demonstrasjonsdagen mot WTO den 30. november 1999 gikk jeg gjennom Seattle, som da var overtatt av Nasjonalgarden. Dagen før hadde titusener av demonstranter passert gjennom gatene. Noen var utkledd som skilpadder (*turtles*). Det var unge miljøaktivister som protesterte mot en dom i WTO. Miljøbevegelsen i USA hadde vunnet en seier da de fikk gjennom et forbud mot å fange reker med redskaper som systematisk førte til at et stort antall skilpadder ble drept. Det samme kravet stilte nå USA til importerte reker, men der hadde WTO sagt nei. Et slikt forbud var en handelshindring, som måtte oppheves, slik alle andre miljøkrav til handel hittil har blitt avvist som handelshindringer i WTO.

En stor seksjon fra det amerikanske transportarbeiderforbundet Teamsters hadde også vært med i demonstrasjonstoget. Enkelte steder gikk de hånd i hånd – «skilpaddene» og transportarbeiderne. En ny allianse var etablert. Over en gate midt i byen hang det derfor morgenen etter den store demonstrasjonen et banner med følgende tekst: *Turtles and Teamsters – United at Last!*

Slik bygges for tida alliansene, steg for steg og i konkret aksjonsenhet.

(Dette er en oppdatert versjon av en artikkel som tidligere er publisert i boka *Globaliser kampen – Globaliser håpet – En annen verden er mulig*, Utviklingsfondet 2002.)

REFERANSER

Bør offentlig sektor eksponeres for konkurranse? Rapport fra interdepartemental arbeidsgruppe. Arbeids- og administrasjonsdepartementet 2000.

Balanyá, B. et.al. (2000). *Europe Inc. Regional & Global Restructuring and the Rise of Corporate Power*. London: Pluto Press.

Bank, H (2004). *Til tjeneste for hvem? Utviklingsperspektiv på Tjenesteavtalen – GATS. Tjenesteforhandlingene. Koplinger mellom norsk handels- og bistandspolitikk*. Attac 2004.

Eilertsen, R og P Bjerke (2004). *Privatisering – en kritikk*. Oslo: De Facto

George S (1999). *The Lugano Report. On Preserving Capitalism in the Twenty-First Century*. London: Pluto Press.

Handler, J (2000). Winding down Welfare, i *New Left Review* nr. 4/2000.

Hobsbawm, E (1997). *Ektremismens tidsalder: Det 20. århundrets historie*. Oslo: Gyldendal.

Human Development Report. FN 1992.

Lindberg, I. (1999). *Välfärdens idéer. Globaliseringen, elitismen och välfärdsstatens framtid*. Stockholm: Atlas.

Lysestøl, P M og R Eilertsen (2001). *Den nyliberale revolusjonen. Om angrepet på*

velferdsstaten. Oslo: De Facto.

Martin, B (1993). *In the Public Interest? Privatisation and Public Sector Reform*. London: Zed Books.

Monthly Review. Månedlig uavhengig sosialistisk tidsskrift. New York: Monthly Review Press.

NOU 2000:27 *Et inkluderende arbeidsliv* (Sandman-utvalget).

Når alt blir handel – ei bok om WTO og makt. Attac 2004.

PSIRU (2004). *Privatising other people's water – the curious policies of the Netherlands, Sweden and Norway*. Notat. Public Services International.

PSPRU (1996). *The Privatisation Network*. London

Skarstein, R (1998). Globaliseringens politiske økonomi, i *Vardøger* nr. 24, 1998.

Sozialismus. Månedlig tidsskrift. Hamburg.

Wainwright, H (2003). *Reclaim the State. Experiments in Popular Democracy*. London: Verso.

Whitfield, D (2001). *Public Services or Corporate Welfare*. London: Pluto Press.

Østerberg, D & H Nilsen (1998). *Statskvinnen: Gro Harlem Brundtland og nyliberalismen*. Oslo: Aschehoug.